

PRIGIMTINĖS KULTŪROS SEMINARAS „VEIKIMO IR SUTARIMO GALIA“

2019 m. sausio 26–27 d. Užutrakio dvare įvyko Prigimtinės kultūros instituto, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ir Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos organizuojamas 16-asis prigimtinės kultūros seminaras. Jis buvo skirtas bendro veikimo būdams ir sąlygoms aptarti. Rengiant programą suvokta, kad veikimas drauge su kitais remiasi pasitikėjimu ir atsakomybe, tad į juos ir buvo sutelktas atskiras dėmesys.

Seminaras prasidėjo filosofės Jurgos Jonutytės pranešimu „Apie sudėtingumą tapatintis“, grįstu asmenine pranešėjos patirtimi ir tyrimo apie pokario Vilnių duomenimis. Pastebėta, kad dauguma santalkos reiškinį aptariančių teorijų remiasi sėkmingo telkimosi pavyzdžiais, o klausimas, kaip individai susiburia draugėn, dažnai apžvelgiamas prabėgomis. Dar pranešimo pradžioje iškelta mintis: kuo aiškiau ir griežčiau apibrėžta grupė ir jos taisyklės, tuo sunkiau su ja tapatintis. Buvo aptarti du pagrindiniai santalkos aspektai – bendruomenės centras ir bendruomenės ribos. Kalbėdama apie bendruomenės centrą, pranešėja sakė nelengvai radusi pavyzdžių, kurie rodytų idėją esant svarbesnę už asmenį, taip vesdama link minties, kad bendruomenės centre dažnai atsидuria lyderis. Asmuo šio vaidmens gali siekti sąmoningai, ir tada neretai stebimas

tam tikras despotizmas kitų grupės narių tapatumo atžvilgiu. Pranešime daugiau dėmesio buvo skirta kito tipo lyderystei – kai nesiekama būti pripažintu lyderiu, netgi tam priešinamasi. Aptardama bendruomenės ribų klausimą, J. Jonutytė pabrėžė proceso, kaip tokio, svarbą. Santalka, anot jos, vyksta tol, kol daug žmonių kuria tapatumą apibrėžiančias sampratas, o ne vykdo pavedimus, kaip nutinka jau susiformavusiose organizacijose. Buvo užsiminta ir apie susibūrusioms grupėms dažnai būdingą skirstymą į *mus* ir *juos*. Pažymėta, kad iš stiprios grupės savivokos kartais kyla neapykanta ar panieka nepriklausantiems grupei.

Seminarą tęsė etnologės Jurgos Sadauskienės pranešimas „Šeiminių santykių dar na lietuvių pasakose“. Remtasi skelbta ir archyvų medžiaga, išskirti trys pateikėjai (Veronika Kavaliauskienė, Stefanija Savickaitė ir Juozas Tarvainis), puikiai įvaldę XX a. pasakų sekimo tradiciją. Platus šaltinių diapazonas pasirinktas dėl to, kad mokyklinio amžiaus skaitytojui skirti pasakų rinkiniai pasižymi tam tikra stilistine cenzūra, panaikinančia svarbias didaktines detales. J. Sadauskienė aptarė kelias pasakų kategorijas ir jose atsiskleidžiančius šeiminių santykių modelius. Vaikams skirtose gyvulinėse pasakose kalbama apie pasitikėjimo ribas, išskiriamos saugios ir nesaugios erdvės, pabrėžiama šeimos narių laikymosi drauge svarba, neaplenkiamas ir pasitikėjimo savimi klausimas, – jis išskyla penkerių–septynerių metų vaikams,

kai tradicinėje visuomenėje tokio amžiaus vaikai jau išeina už namų ribos. Lietuvių pasakose aptinkamas atsakomybės dėmuo: jei atsakomybė permetama kitiems, griūva viso pasaulio laimė ir gerovė, o atsakomybės prisiėmimas veda prie laimingos pabaigos. Vyresniems vaikams skirtose stubuklinėse pasakose pranešėja išvelgė gana įdomų vaikų ir tėvų santykį: paaugliams primetama ar jų pačių prisiimama atsakomybė už tėvų klaidas, tėvai negali pasirūpinti jaunuolių gerove, o šie retai kada imasi gerovės kūrimo artimoje aplinkoje, t. y. situaciją pakeisti į gėra jie gali tik išėję iš namų. Šiose pasakose išryškėja brolių ir seserų atsakomybė vieniems už kitus. Pasak pranešėjos, pasakotojai dažnai perprasmina tradiciją atsižvelgdami į nūdienos aplinkybes ar konkrečią situaciją, bet tokie niuansai spausdintuose pasakų rinkiniuose neatspindi. Mokslininkė pastebėjo, kad vyrų ir moterų pasirenkamas pasakų repertuaras skiriasi. Vyrų sekamos pasakos yra epiškesnės, jų pabaiga dažnai būna laiminga, tačiau nevengiama ir sudėtingų temų, pavyzdžiui, stiprios vaikų tarpusavio priešpriešos. Suaugusiems skirtose pasakose, pasak J. Sadauskienės, išryškėja dvi santykių temos: piršlybos ir harmoningų ryšių išlaikymas. Pasitikėjimas matomas kaip santykių pagrindas, pastebima, kad artimiesiems gali būti atleidiama viskas, o svetimiems – ribotas skaičius prasižengimų.

Pasitikėjimo ir žmogaus ugdymo tema toliau plėtota prie apskritojo stalo susėdus humanistinės krypties psichologei Julijai Abakumovai-Kočiūnienei, mokyklos „Forvardas“ įkūrėjai Laurynai Varneckei, švietimo programos „Renkusi mokytį“ alumnei Julijai Ladygienei. Diskusija prasidėjo nuo J. Abakumovos-Kočiūnienės išvalgų apie asmenybės formavimąsi ir pasitikėjimo svarbą tame procese. Psichologė atkreipė dėmesį į tai, kad daugelis žmonių gyvena

be savo tikrojo *aš*, o su pseudosavastimi, ir tai lemia nepasitikėjimą tiek savimi, tiek kitais. Šiuo atveju *aš* suprantamas kaip sava patirtimi paremtas asmenybės aspektas. Plačiau aptarta aplinkinių žmonių įtaka asmenybei, jų laikysenos nuo noro formuoti kitą žmogų iki pasitikėjimo juo kaip galinčiu ir savaime pakankamu. Švietimo srities atstovės iš savo patirties pasakojo, kaip pasitikėjimas gerina mokymosi rezultatus ir skatina besimokančius prisimti atsakomybę už mokymąsi. Svarstyta, ar pasitikėjimas įgyjamas per laiką, ar tai yra duotybė, kurią galima prarasti.

Antrosios seminaro dienos programą pradėjo politologė Ainė Ramonaitė pranešime „Pasitikėjimo anatomija“ pirminiam samprotavimui pasitelkdama prielaidą, kad pasitikėjimas veikia tarsi visuomenės, kurios nariai neturi tiesioginio ryšio vienas su kitu, klijai ir be jo neįmanomas joks kolektyvinis veiksmas, kad pasitikėjimas smarkiai sąlygoja visuomenės laimės pojūtį. A. Ramonaitė išskyrė du svarbius pasitikėjimo komponentus: riziką ir tarpusavio priklausomybę, ir pabrėžė, kad pasitikėjimas, taip pat kaip ir nepasitikėjimas, yra save stiprinantis (angl. *self-reinforcing*) reiškinys, t. y. jei pirminė pasitikėjimo laikysena patvirtinama patirtimi, ji sustiprėja. Pranešėja apžvelgė kolegų atliekamus tyrimus viešosios gėrybės dilemos (kolektyvinio veiksmo) klausimu, kurie parodė, kad veikimas bendros naudos labai grįstas daugiau pasitikėjimu, o ne racionalių išskaičiavimų; pateikė ir netikėtų išvalgų, pavyzdžiui, kad politinis ir socialinis pasitikėjimas nelabai koreliuoja daugelyje šalių (išimtis tik Skandinavijos šalys ir Nyderlandai); kad pasitikėjimą lemia tokie veiksniai, kaip pragyvenimo lygis, geras valdymas, etninis vieningumas, žmonių lygybė, išsilavinimas; kad Lietuvoje pasitikėjimas didesnis miestuose nei kaimo

vietovėse, kad toje pačioje kultūroje galima pastebėti aukštą asmeninio ir itin žemą tarpgrupinio pasitikėjimo lygmenį.

Prigimtinės kultūros seminaro programa praturtinta žvilgsniu į Lietuvos žydų bendruomenę. Religijotyrininkės Aušros Pažėraitės pranešime „Atsakomybė kaip substitutas ir tikrovės keitimas Lietuvos žydų religiniame mąstyme“ daug dėmesio skirta Vilniaus Gaono, kurio darbais remiasi litvakų religinė tapatybė, komentarams, rašytiems Patarlių knygai. Pranešėja pastebėjo, kad Tanache žodžio *atsakomybė* reikšmė „atsakyti kažkam“ nėra; čia vartojamas terminas *achrajut*, reiškiantis „atstoti už, pakeisti kažką, laiduoti“ ir tarsi nurodantis, kad prisiimantis įsipareigojimą už kitą tampa jo substitutu. Iš to kyla ir klausimas, ar lyderis, imdamasis atsakomybės, nepatenka į pasitikėjimo spąstus tapdamas užstatu. Biblijoje randamas kitas su atsakomybės sąvoka susijęs žodis *areivut* reiškia „garantas, laiduotojas, užtarėjas“. Biblijos duomenys rodo, kad karalius Saliamonas neskaitina pasitikėjimo (Pr 11:15, 17:18), kad Dievas kartais būna vienintelis garantas žmonėms (Iz 38:14; Job 17:3). *Areivut* sąvoka labai gyvybinga ne tik žydų religiniame mąstyme, bet ir jų kasdieniame gyvenime: ji nurodo, kad visi žmonės yra tarp savęs susiję ir nė vienas nėra pats sau. Abu aptarti žodžiai nurodo atsakomybę, susijusią su *kitu*, t. y. pasitikėjimą laiduojamuoju. Pranešime nemaža dėmesio skirta ir idėjinių Vilniaus Gaono priešininkų – chasidų – pasaulėžiūrai. Jos bendruomenės lyderis *rebbe* „tėvas“ yra daugiau nei mokytojas, – jis ir teisuolis, neturintis trūkumų, kone šventasis. Tuo tarpu *rabbi* „mokytojas“ neturi privilegijuoto santykio su dieviškumu, bet konsultuoja religinės teisės klausimais. Anot A. Pažėraitės, Vilniaus Gaonas komentaruose skiria du lyderystės tipus: Toros

mokytojas, kuris prisiima atsakomybę už mokinį ir turi įdėti daug pastangų, kad mokinį pakeltų, ir teisėjas, kurio atsakomybė didesnė, nes suklydęs jis privalo savo klaidą atpirkti dar didesniu atsidėjimu darbui ir žmonių problemų sprendimui. Žydų tradicijoje pasirodo ir kitokie atsakomybės sampratos aspektai: individuali atsakomybė, kai kiekvienam asmeniui turi būti paaiškintos jo gyvenimo detalės pagal Torą, ar chasidų požiūris, kad klausymas ir skaitymas nėra tas pats, nes kiekvienas skaito ir supranta savaip.

Apskritojo stalo „Iniciatyvos kilimas“ pokalbyje dalyvavo pilietinės iniciatyvos „Žinau, ką renku“ atstovė Aušrinė Diržinskaitė ir Kauno Šančių bendruomenės nariai Vita Gelūnienė ir Edas Carrollas, drauge su kitais kuriantys draugišką, kūrybišką ir tvarkingą savo rajono aplinką. E. Carrollas pastebėjo, kad žmonės dažnai gyvena kultūrinio-socialinio autizmo sąlygomis, t. y. atsiriboja, užsidaro savo pasaulėlyje, o besikuriant bendruomenė padeda iš jo išeiti. V. Gelūnienė teigė, kad bendruomenė kuriama kiekvieną dieną, tai – nesibaigiantis procesas. Šančių bendruomenė nėra homogeniška – žmonės nuolat susitelkia prie įvairių idėjų ir problemų, o kūryba laikoma prigimtinė vertybe, suburiančia skirtingų interesų žmones ir leidžiančia mokytis vieniems iš kitų. Veiklos tęstinumo svarbą pabrėžė ir A. Diržinskaitė, teigdama, kad iniciatyva „Žinau, ką renku“, gyvuojanti nuo 2014 metų ir įgyjanti vis daugiau matomumo šalyje, kilo tik dėl to, kad jau buvo susidariusi tam tikra žmonių grupė, kuriai rūpėjo atsakingo balsavimo problema.

Seminaras baigėsi Rimvydo Laužiko pranešimu „*Pasitikėti negalima nepasitikėti*: komunikacijos ypatumai periferinėse erdvėse“. Ieškodamas, kur padėti kablelį, istorikas rėmėsi Juriiaus Lotmano semiosferos teorija, teigiančia, kad kultūrinis

nesusikalbėjimas vyksta dėl kalbos, t. y. kodo, nemokėjimo. Centras pranešime suvokiamas kaip vyraujanti idėja, o periferija – centro atžvilgiu silpna ir „kreoliuzuota“, t. y. su kita semiosfera (kultūra, civilizacija) sąveikaujanti kultūrinė erdvė, kurioje vykstantys komunikaciniai procesai skiriasi nuo vykstančių centre. Paveldas suvokiamas kaip su istorija susijusi tikrovė, ypač aktuali periferinėse erdvėse. R. Laužikas nurodė keletą periferinės erdvės savybių: a) nuolatinio karo būseną; b) skirtingą laiko sampratą; c) požiūris į konfliktą kaip į sprendimo būdą (lyginant su kompromisu, periferinėse erdvėse konfliktas ima viršų); d) žmogaus gyvybės vertė (periferinėse erdvėse pirmąją vietą ji užleidžia kitoms vertybėms, pvz., laisvei); e) civilizacinis neišvengiamumas. Taip pat detalai aptarė *svetimo* paveldo savybes: a) veikia kaip komunikacinės erdvės žymuo; b) priklauso „svetimai“ semiosferai; c) susijęs su traumine patirtimi; d) jo objektai matomi kaip inkliuzai; e) skirtingas trauminės patirties interpretavimas (pvz., Vokietija atsiprašė už nacių padarytus nusikaltimus, o Rusija už Sovietų Sąjungos – ne); f) skirtingas trauminės patirties interpretavimas svetimoje ir vidinėje civilizacijoje; g) nacionaliniai naratyvai veikia kaip rėminiai interpretacijos būdai. Nubrėžtos kelios galimos laikysenos svetimo paveldo atžvilgiu: ignoruoti ir pamiršti, komunikuoti tik sausais faktais, redukuoti iki tam tikrų bendrųjų dėmenų (pvz., „tai tik menas“), interpretuoti ne vien neigiamai, kai tam tikras paveldo fragmentas perskaitomas „kaip simpatiškas“. R. Laužikas pastebėjo, kad su svetimu paveldu susijusiose praktikoje dalyvaujantis žmogus laikomas nepatikimu ir atvirkščiai. Tad santykis su paveldu yra svarbus veiksnys formuojantis pasitikėjimo ar nepasitikėjimo aplinka jausenai.

Seminaro dalyviai ne tik įdėmiai klausėsi pranešimų ir aktyviai dalyvavo diskusijose dar labiau plėtodami temas, bet ir susipažino su Užutrakio dvaro rūmais bei jų ekspozicija, atnaujinta meno kūrinių paroda, taip pat praktiškai išmėgino „sutarimo būdus“ giedodami sutartines su Daira Vyčiniene ir Rima Visackiene.

Visus skaitytus pranešimus ir vykusias diskusijas galima rasti Prigimtinės kultūros instituto tinklalapyje <http://prigimtaine.lt/lt/seminarai/xvi-seminaras/programa/>.

Audronė Gedžiūtė

DVYLIKTIETJI PROFESORIAUS NORBERTO VĒLIAUS SKAITYMAI

Balandžio 12 dieną įvyko jau dvylkietieji profesoriaus Norberto Vėliaus skaitymai. Šių metų tema – „Žodžio magija baltų religijoje ir mitologijoje“. Kalbėti apie žodžio galią pasirinkta ne atsitiktinai – ši mintis gimė stebint šiuolaikinę visuomenę, kurioje didelį vaidmenį atlieka žodžiai, kalbėjimas. Žodžiai mus veikia per reklamas, laikraščių antraštes, politiką, kasdienę bendravimo kultūrą. Savo galią jie rodo religinėse maldose, patvirtintas jų reikšmingumas ir medicinoje. Kilo klausimas: ką žodis, kalbėjimas reiškė baltų pasaulėžiūroje? Dalyvius kviesta diskutuoti, kokią reikšmę žodis įgydavo baltų kultūros kasdienybėje, svarbiais gyvenimo momentais, kaip jis galėjo keisti žmogaus gyvenimą: griauti ir kurti, žeisti ir gydyti.

Renginį įžangine kalba pradėjo Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto direktoriaus pavaduotoja Lina Būgienė, pasidžiaugdama šių konferencijų tęstumu, darsyk prisimindama profesorių ir

palinkėdama visiems malonaus klausymosi ir įdomių diskusijų. Šių eilučių autorė, tardama įvadinį žodį, pažymėjo, kad šios konferencijos tema glaudžiai siejasi ir su pačiu N. Vėliaus asmeniu – jis buvo įtaigus oratorius, puikiai valdęs žodį ir auditorijos dėmesį, tad jį galima vadinti savotišku kalbos magu.

Pirmąjį pranešimą „Mėnulio kulto relikvai baltų tradicijoje ir jam skirtų maldelių magija“ skaitė Nijolė Laurinkienė (LLTI). Ji pastebėjo, kad baltų religijoje ir mitologijoje, taip pat slavų areale Mėnulis dėl jame slypinčių galių ir įtakos Žemei bei gyvajai gamtai, vandenims buvo sakralizuojamas, pakeltas į dangaus dievybių ar valdovo rangą. Jam įvardyti buvo skirti specialūs eponimai, ritualai, ypač susiję su jaunaties faze. Per jaunatį žmonės žvelgdavo į naktinį dangų, nukeldavo kepurę ir sakydavo Mėnuliui magines maldeles, kuriomis ne tik reikšdavo pagarbą, bet ir siekdavo pažadinti jo kosmines galias, veikiančias žmogų. Tai rodo kadaise egzistavus Mėnulio kultą.

Daiva Vaitkevičienė (LLTI) pranešimo „Kalbėjimas dievams: maldų sandara ir paskirtis baltų religijoje“ įžangoje pažymėjo, kad stokojama bent kiek išsamesnio senųjų maldų tyrimo. Pranešėja nagrinėjo svarbų maldų aspektą – komunikacines funkcijas, išryškėjančias tekstuose ir jų apeiginiuose kontekstuose. Pabrėžta, kad maldos yra religiniai tekstai, kuriais kreipiamasi į dievybes ir mirusiuosius. Autorė teigė, kad baltų religinėse maldose santykis su dievais ir mirusiais buvo kuriamas epitetais ir linkėjimais išaukštinant dievišką asmenį, kviečiant jį atvykti ir priimti dovanas. Tik pagerbus dievybę žodžiais ir dovanomis, buvo kreipiamasi į ją su prašymu.

Rokas Sinkevičius (LLTI) pranešimą „Šmik(št) per velėną: nuo užkalbėjimo iki keiksmo“ skyrė įvairiuose nuo XVI iki

XX a. rašytiniuose šaltiniuose figūruojančio posakio *Šmik(št) per ...* analizei, siekdamas atskleisti jo prasmių kaitą gyvojoje kalboje ir tos kaitos priežastis. Autoriaus nuomone, šis posakis gali būti akstinas pradėti diskusiją dėl istorinių ir kultūrinių procesų poveikio žalčių garbinimo papročiams jų nykimo laikotarpiu. Problematikai išryškinti pranešėjas pasirinko kelis aspektus: valgio šventinimas aukojant; numanomas žalčių vaidmuo rudens šventėse; galimos rudeninių papročių ir jų akcentų transformacijos; užuominos apie žalčių laikymą namuose vėlai užrašytoje ir kol kas mažiau tirtose tautosakoje.

Viešnia iš Rusijos Federacijos Marija Zavjalova (Rusijos mokslų akademijos Slavistikos institutas, Baltų-slavų tyrimų centras) pranešime „Akmens-ligos motyvas baltų ir slavų užkalbėjimuose“ nagrinėjo baltų ir slavų užkalbėjimus, kuriuose aktualinama akmens sąsaja su liga ir jos apraiškomis. Ji pastebėjo, kad akmenis „negyvumas“ užkalbėjimuose siejamas su sveikata, o akmenis „gyvumo“ požymiai – su ligos progresavimu, vedančiu prie mirties. Akmens simbolikos ambivalentiškumą, jo priešingus vaidmenis užkalbėjimuose pranešėja nagrinėjo semantinių opozicijų kontekste.

Dainius Razauskas (LLTI) pranešime „Kalba ir mitologija: *sutverto* pasaulio *tvora* tarp šiapus ir anapus“ nagrinėjo kosmogonijos aprašymus apie tai, kaip pasaulis pradžioje aptveriamas tvora ir toliau vaizduojamas esąs aptvertas. Tokių duomenų, pasak pranešėjo, esama senovės indų, senovės germanų, slavų (rusų) tradicijose, taip pat latvių ir lietuvių sakmėse. Jis iškelė prielaidą, kad pasaulis yra *sutvertas* veiksmazodžio (*su*)*tvėrti* reikšme ‘(pa)daryti, (pa)statyti tvorą’, ‘tvora (ap)riboti, (ap)supti, (ap)juosti’, ‘tveriant (pa)daryti, (pa)statyti’, ‘aptvaru atskirti, aptvare uždaryti, užtverti’ ar pan. Remdamasis tokia samprata, aiškino

etiologines sakmes, kuriose Dievo su velniu nulipdytas gyvūnas (ožka) atgyja šokdamas per *tvorą*. Visiškai taip pat – kaip šuolis per *tvorą* iš šiapus į anapus – gali būti suvokiama ir mirtis.

Audronė Gedžiūtė pranešime „Žodis ir žmogaus likimas keltų tradicijoje“, remdamasi airių ir valų rankraščiuose užrašytomis mitinėmis sakmėmis bei legendomis (IX–XVI a.), taip pat airių ir škotų tautosakos duomenimis (XIX–XX a.), apžvelgė keltų kultūrai būdingus elementus, atskleidžiančius kalbinių formulių ir žmogaus gyvenimo santykį ir jo aplinkybes; nagrinėjo tokias pagrindines sąvokas, kaip pranašystė (angl. *prophecy*), užkeikimas (*incantation*), prakeikimas (*curse*), tik airių kultūrai būdingą sąvoką *geis* (dgs. *geasa*) ir kt.; aptarė, kaip mitinėse sakmėse aptinkami elementai kinta vėlesniame – tautosakiniame diskurse.

Rasa Lužytė (Stirlingo universiteto Škotijoje absolventė) pranešime „Interpretacijos Mergelės Marijos tema“, remdamasi Carlo Gustavo Jungo teorijomis, siekė parodyti, kaip pasakose ir legendose Mergelė Marija veikia lyg moters dievybės archetipas, turintis tiek šviesiąją, tiek tamsiąją savo pusę. R. Lužytės dėmesį patraukė ir Mergelėi Marijai skirtos litanijos, kurios, pasak pranešėjos, yra kolektyvinės sąžmonės turinį išreiškiantys kūriniai. Šias litanijas ji gretino su rašytojos Žemaitės tekstu, norėdama pademonstruoti, kad kuo daugiau Bažnyčios iškeliami Mergelės Marijos nekaltybė ir skaistumas, tuo labiau visuomenėje žeminamas moters lytiškumas, menkinama jos vertė.

Rimantas Balsys (Lietuvos kultūros tyrimų institutas) pranešimą „*Zemynele buk linksma ant musu...*: prašymai bei linkėjimai juoktis baltų religijoje ir mitologijoje“ pradėjo nuo antikos filosofų domėjimosi linksmybių ir juoko tema aptarimo. Kaip

teigė pranešėjas, tuo metu susiformavo net dvi pagrindinės juoko suvokimo tradicijos: 1) juokas suvokiamas kaip visiškai teisėtas požiūris į pasaulį būdas, kuris drauge su rimtu požiūriu leidžia geriau pamatyti pasaulį; 2) juokas traktuojamas tik kaip laisvalaikio, pramogos elementas. Toliau autorius perėjo prie savo pranešimo tikslo – aptarė, kaip juokas, linksmybės buvo suvokiamos baltų religijoje ir mitologijoje; kokios juoko, linksmybių skatinimo formos ir būdai užfiksuoti raštijoje, papročiuose, tautosakoje.

Devintąjį pranešimą – „Mato Pretorijaus užfiksuotos mitologinės medžiagos apie šventes verifikacija: *Gabjaugio šventė*“ – turėjo skaityti Žydrūnas Vičinskas (Klaipėdos universitetas). Kadangi dėl tam tikrų priežasčių pranešėjas negalėjo atvykti į Vilnių, konferencijoje jis dalyvavo virtualiu būdu: nufilmavo ir sumontavo savo pranešimą, ir šis vaizdinis pasirodymas buvo pademonstruotas konferencijos dalyviams. Analizuodamas M. Pretorijaus rankraštyje *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* užfiksuotą mitologinę medžiagą apie Gabjaugio šventę, autorius pastebėjo, kad aukojimo dievo Gabjaugio garbei aprašyme yra net keturi draudimai, potencialiai išsirutulioję iš seniau gyvavusių religinių draudimų (tabu). Be to, Gabjaugio šventės metu aukotojų buvo vartojami verbaliniai kreipiniai (maldos), kuriais siekiama padėkoti X dievybei už suteiktas dovanas ir paprašyti padėti išlaikyti užgyventą naudą, saugoti nuo nelaimių.

Paskutinį pranešimą „Ką byloja mūsų ir paukščių balsų pamėgdžiojimai?“ skaitė profesorė Birutė Jasiūnaitė (Vilniaus universitetas). Pranešėja analizavo paukščių pamėgdžiojimus, pažymėdama, kad įvairių gyvūnų balsus imituojantys ištiktukai smulkiosios tautosakos tekstuose tarsi savotiškai įgyja leksinę reikšmę – seman-

tizuojami. Čia onomatopėjinių žodelių fonetinę struktūrą pakartoja taikliai parinktų reikšminių žodžių struktūra. Labai panašus reiškinys aptinkamas ir mįslėse, kai slepiamam objektui pavadinti tyčia išmoningai „konstruojami“ vadinamieji *mįsliadžodžiai*. Norint įspėti tokią sudėtingą mįslę, reikia gebėjimo išnarplioti glaudžiai susipynusias fonetines ir darybines aliuzijas. Autorė apibendrina, kad žodžio poveikis, jo „magija“ palyginti dažnai priklauso nuo žodžio skambėjimo ir fonetinės sandaros.

Konferencija pasižymėjo plačiu temų spektru, neretas pranešimas susilaukė komentarų, pamąstymų, karštų mokslinių diskusijų. Džiugu, kad susirinko didelis būrys klausytojų. Dažnas jų atvyksta į N. Vėliaus skaitymus kasmet, kad sužinotų, ką naujo atrado baltų religijos ir mitologijos sferas tiriantys mokslininkai. Galima teigti, kad Skaitymai jau užsitarnavo įdomaus renginio vardą ir turi nuolatinį gerbėjų, – tai mums didelė ir maloni pasakata juos organizuoti ir ateityje.

Jūratė Šlekonytė

APGINTA DISERTACIJA

2019 m. birželio 6 d. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute vyko viešas gynimo tarybos posėdis, kurio metu Šarūnė Valotkienė apgynė disertaciją *I–XVI a. laidose-na Žemaitijoje: įkapės ir jų dėjimo paprotys*. Disertantės mokslinis vadovas – Klaipėdos universiteto profesorius archeologas Vyckintas Vaitkevičius.

Pastaraisiais metais Vilniaus universiteto, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos jungtinėje doktorantūroje studijuojančių

etnologijos srities doktorantų darbai vis dažniau būna orientuoti į tarpdiscipliniškumą, priklausomai nuo temų ir tyrėjų kompetencijos renkantis įvairias mokslo sritis derinančias metodologijas. Š. Valotkienės disertacija taip pat patvirtina šią tendenciją. Disertacinis tyrimas akivaizdžiai keliakryptis ir keliasluoksnius tiek tiriamosios medžiagos turiniu, tiek pasitelkiamomis metodologinėmis priemonėmis. Jame jungiami archeologijos, etnologijos ir folkloristikos šaltiniai. Pati disertacijos autorė savo darbą priskiria etnoarcheologijos sričiai, kurios pagrindą sudaro archeologinių radinių aiškinimas pasitelkiant etnografinius duomenis. Tarpdiscipliniškumas atsispindėjo ir disertacijos gynimo tarybos sudėtyje. Ją sudarė archeologai dr. Rasa Banytė-Rowel (Lietuvos istorijos institutas) ir dr. Ernestas Vasiliauskas (Klaipėdos universitetas), etnologė dr. Rasa Paukštytė-Šaknienė (Lietuvos istorijos institutas; ji buvo ir gynimo tarybos pirmininkė), folkloristės dr. Aušra Žičkienė ir dr. Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas).

Geografinė disertacinio tyrimo apibrėžtis – Žemaitijos regionas, kuris, kaip ne kartą pastebėta disertacijos gynimo metu, išsiskiria tyrimo temai aktualių archeologinių radinių gausa ir įvairove. Šių duomenų chronologinės ribos – nuo I iki XVI amžiaus, tuo tapu etnologiniai, folkloriniai tyrimo šaltiniai (su įkapėmis susiję papročių aprašai, įvairių žanrų folkloro tekstai ir t. t.) dažniausiai sietini su XIX–XX a. pirmąja puse. Todėl disertantė susidūrė su išties sudėtingu uždaviniu: kaip susieti ir įvertinti tokius tiek chronologiškai, tiek dalykiškai skirtingus duomenis.

Disertacijoje daug dėmesio skirta *įkapių* sampratos analizei archeologiniu, etnologiniu, lingvistiniu požiūriais, nuodugniai aptarti įvairių laikotarpių *įkapių* dėjimo

papročio religiniai ir kultūriniai kontekstai, analizuota jo kaita. Detalesniam įkapių papročio simbolinių prasmų aptarimui buvo pasirinkti trys elementai: žiedas, adata, kirvis.

Gynimo metu vykusioje mokslinėje diskusijoje ne kartą pastebėta, kad neabejotinai stiprioji šio darbo pusė – disertantės atlikti išsamūs archeologinių radinių tyrimai: medžiaga jiems pasitelkta net iš 39 įvairiose Žemaitijos vietose esančių senųjų laidojimo vietų, smulkiai aprašyta apie 80 skirtingų išlikusių įkapių (papuošalų, įrankių, ginklų ir t. t.). Tuo tarpu įkapių dėjimo papročio etnologinė analizė tapo disertantei nemažu išbandymu. Ir tai nestebina, turint omenyje, jog į doktorantūros studijas ji atėjo iš puikiai pažįstamos archeologijos srities, o folkloristikos ir etnologijos šaltinių bei tyrimo metodų pažinimui laiko ir sąlygų buvo nedaug.

Tiek tarybos nariai, tiek disertacijos vadovas akcentavo Š. Valotkienės disertacijos aktualumą tolesniems panašaus pobūdžio tyrimams.

Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė

ANTANUI IR JONUI JUŠKOMS SKIRTA MOKSLINĖ KONFERENCIJA

Šių metų birželio 7 d. Lietuvos Respublikos Seime buvo surengta mokslinė konferencija „Antano ir Jono Juškų kultūrinio palikimo retrospektyva: nauji požiūriai ir tyrimai“. Proga aktualizuoti šių dviejų XIX a. antrosios pusės lietuvių kultūros asmenybių veiklą suteikė neeilinė sukaktis – birželio 16-ąją minimos kunigo, tautosakininko, leksikografo Antano Juškos dūšimtosios gimimo metinės. Ketveriais metais vyresnis Jonas Juška, kurio gimtadienis taip pat minimas birželį, labiau pasižymėjo

kaip lingvistas, nors folkloristų bendruomenei svarbesni jo kaip brolio Antano surinktos tautosakos rengėjo spaudai ir leidėjo nuopelnai. Abu brolius siejo bendros tautinės ir kultūrinės aspiracijos, panašūs filologiniai interesai, rūpinimasis lietuvių kalbiniu, folkloriniu, etnografiniu paveldu.

Šios jų lituanistinės veiklos sąsajos vienu ar kitu aspektu – biografiniu, istoriniu, socialiniu, kultūriniu ar metodologiniu – atsiskleidė devyniuose konferencijos pranešimuose, kuriuos perskaitė dešimt tyrėjų iš Lietuvos ir užsienio. Kalbininkai, istorikai, folkloristai, etnologai, kultūrologai, aptarimui pasirinkę konkretų, su savo specifine tyrimų sritimi susijusį vieno iš brolių Juškų kultūrinės, mokslinės veiklos aspektą, natūraliai pildė, plėtė vienas kitą. Skambėję pranešimai apibendrino pastarųjų metų humanitarų tyrimus, pristatė atnaujintą Juškų rašytinio mokslinio palikimo recepciją, patikslino ar naujai interpretavo kai kuriuos istoriografinius faktus, Lietuvai reikšmingus XIX a. istorijos ir kultūros reiškinius.

Nors konferencijos rengėjai pranešimus surikiavo vienokia seka, šių eilučių autorei tebus leista čia savaip sudėlioti, iš folkloristės pozicijų pastebėtus, konferencijos kalbėtojų Antanui ir Jonui Juškomis parodytus dėmesio akcentus.

A. Juška nuo pat jo surinktų dainų publikavimo tapo viena ryškiausių asmenybių lietuvių folkloristikoje. Vis dėlto, nepaisant išsamios tautosakininko Antano Mockaus monografijos, kurioje jis, pasinaudojęs įmanomais šaltiniais, aprašė brolių Juškų biografijas ir ištyrė jų tautosakinę veiklą, vieno iš brolių – Antano portretas, kaip ir jo asmenybę formavusios aplinkybės, vis dar atrodo menkai detalizuotos ir stokojančios aiškesnių nuorodų labiausiai į tai, kas jį galėjo skatinti besąlygiškai atsidėti tautosakos rinkėjo darbui. Šį klausimą

(pirmiausia bandant įsivaizduoti, kaip vienas žmogus XIX a. antroje pusėje įstengė per keletą metų užrašyti septynis tūkstančius dainų tekstų, daugiau kaip vieną tūkstantį jų melodijų ir įsigilinęs į papirčių gyveneną parengti detalų vestuvių apeigų aprašymą), kirbantį dažnam folkloristui, savo pranešime įgarsino Vita Ivanuskaitė-Šeibutienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas). Ji linkusi palaikyti nuomonę, kad kunigo A. Juškos atsidėjimas filologiniam darbui yra jo asmenybės bruožas. Šį absoliutų atsidavimą lituanistinei veiklai sugebėjo pastebėti ne tik XX a. pradžioje jo rašytinį palikimą teigiamai vertinę tautiečiai, bet net ir nepalankiai kunigo, atvirai demonstravusio lietuviybę, atžilgiu nusiteikę amžininkai – rusų carinės administracijos pareigūnai. A. Juškos tautosakinis palikimas dar devynioliktojo šimtmečio kontekste buvo išskirtinis ne tik apimtimi. Abu A. Juškos dainynai – *Lietuviškos dainos* (t. 1–3, 1880–1882) ir *Lietuviškos svotbinės dainos* (1883), skirtingai nei ankstesnės lietuvių liaudies dainų publikacijos, atsiradusios iš literatūrinių ar lingvistinių jų sudarytojų aspiracijų, buvo išimtinai folkloriniai leidiniai. O jų išskirtinumą lietuvių folkloristikoje nusako net keli aspektai, būtent: dėmesys pateikėjams, dainų variantų vertės suvokimas ir visų dainų kaip kultūros požiūriu reikšmingos medžiagos pripažinimas. Beje, pastaruoju santykiu su užrašoma medžiaga A. Juškos būta pažangesnio ne tik už daugelį savo laiko žmonių, bet ir už vėlesnius tautosakos rinkėjus.

Lietuvių tradicinei kultūrai ne mažiau reikšmingo būta fakto, kad A. Juškos užrašytas dainas XIX a. Rusijos imperijoje sugebėta išleisti lotyniškais rašmenimis. Kad tai pavyktų, daug pastangų įdėjo Kazanėje gyvenęs brolis Jonas. Margaritos Matulytės (Lietuvos kultūros tyrimų institutas) pra-

nešime ir gilintasi, kokios ano meto ideologinės, socialinės ir kultūrinės aplinkybės lėmė, jog kaip tik Kazanėje buvo įmanoma lietuvių tautosaką išleisti lotynišku raidynu. Pranešėja atskleidė, kaip itin tinkamai susiklosčiusios aplinkybės – liberali, pirmenybę moksliniam interesams teikusi Kazanės universiteto akademinė bendruomenė, kurios didelė dalis buvo lietuvių ir lenkų kilmės, paties universiteto autonomiškumas ir jo geopolitinė padėtis, sudariusi sąlygas vykdyti depolitizuotus tyrimus – lėmė lietuvių žodinei ir rašytinei kultūrai tokį palankų sprendimą. Atrodo, kad *Lietuviškų dainų* publikavimo kazaniškasis precedentas tapo lemtingu sprendžiant ir *svotbinių* dainų leidimo reikalą: antrasis dainynas buvo lietuviškai paskelbtas Peterburge, tačiau ten sulaukė kur kas aukštesnių valdiškų instancijų dėmesio.

Lietuviškų dainų leidimas lotynišku raidynu padėjo išsaugoti jų tapatumą ir autentišką formą. Tačiau ši sėkmingai pasibaigusi spausdinimo byla turėjo priešistorę, kuri iki šiol pritraukia ir istorikų, ir kalbininkų dėmesį. 1867 m. Peterburge J. Juška paskelbė trisdešimt trijų lietuvių liaudies dainų rinkinėlį su vertimu į rusų kalbą. Lietuviški tekstai, paisant anuo metu galiojusio draudimo leisti spaudinius lotyniškais rašmenimis, buvo transliteruoti kirilika. Profesorius Giedrius Subačius (Ilinojaus universitetas, JAV) savo pranešime, iš pradžių glaustai priminęs leidinių kirilininiais rašmenimis rengimo Lietuvoje nuo 1865 metų aplinkybes, atskleidė, kaip J. Juška sukūrė ir pritaikė savitą adaptuoto raidyno versiją, pavadinęs jį „lietuviška abėcėle rusiškais raidėmis“. Pasirinkęs fonetinį kirilikos taikymo lietuvių kalbai būdą, J. Juška rusiškąjį raidyną gerokai pakeitė įtraukdamas nebūdingų raidžių bei nenaudodamas keleto jame buvusių. Pasak pranešėjo, J. Juškos sukurta abėcėlė ne tik

buvo lengviau skaitoma lietuviškai skaityti mokačių asmenų, bet ir turėjo ideologinių, vertybinių krūvių – formavo savitą kultūrinę, politinę identitetą.

Darius Staliūnas (Lietuvos istorijos institutas) pamėgino rasti atsakymą į klausimą, ar J. Juška bei kiti XIX a. lietuvių inteligentai, mėginę pritaikyti kiriliką lietuvių kalbai, taip elgėsi iš nesupratimo. Pasak kalbėtojo, J. Juškos nuostatą šiuo reikalu galėjo veikti rusų kalbininko, istoriko Aleksandro Hilferdingo ir orientalistų Nikolajaus Ilminskio idėjos, pateisinusios Rusijos imperijos pakraščiuose gyvenusių tautų integraciją, o rašytinės kalbos reformą, pereinant prie kirilikos, siūliusios naudoti kaip akultūracijos ir asimiliacijos priemonę. Pranešime daryta išvada, kad J. Juškai rusiško raidyno pritaikymas lietuvių kalbai galėjęs atrodyti kaip priemonė, padėsianti išsaugoti ir puoselėti lietuvių etninę kultūrą.

Nors didžiąją gyvenimo dalį J. Juška gyveno ir dirbo Rusijoje ir tik vasaromis parvažiuodavo į Lietuvą, jis buvo gana gerai išgilinęs į lietuvių tarmes. Anot profesorės Danguolės Mikulėnienės (Lietuvių kalbos institutas), J. Juška pagrįstai laikomas lietuvių tarmėtyros pradininku, pasižymėjusiu sisteminiu požiūriu į lietuvių tarmes. 1861 m. išleistame veikale *Kalbos lietuviško liežuvio ir lietuviškas statrašimas arba ortografija* J. Juška pabandė aprašyti visą lietuvių kalbos tarmių plotą, jame išskirdamas žemaičių, Prūsijos lietuvių, ariogališkių ir rytų lietuvių tarmes, bei nusakė pagrindinius kelių lygmenų jų skiriamuosius požymius: fonetinius, morfologinius ir leksinius. Įdomu, kad ariogališkių tarmę (jos plotui dabar yra priskiriami vakarų aukštaitai) J. Juška laikė tinkamu pagrindu lietuvių rašomajai kalbai.

Brolių Juškų kalbiniai ir folkloriniai darbai darė įtaką XIX a. antrosios pusės

lietuvių inteligentijai. Vieną konkretų tokios įtakos atvejį, pavyzdžiu pasirinkusi Mečislovą Davainį-Silvestraitį, aptarė Olga Mastianica (Lietuvos istorijos institutas). Ji atskleidė, kaip šio Lietuvos visuomenės veikėjo tam tikrus gyvenimo ar kultūrinės veiklos pasirinkimus paveikė bei kreipė brolių Juškų darbai.

Šalia specialų filologinių išsilavinimą turėjusio J. Juškos lingvistinių darbų konferencijoje atskirai buvo aptarta leksikografinė kalbininku praktiku vadinamo jo brolio Antano veikla. Bendrame pranešime Vilija Sakalauskienė (Lietuvių kalbos institutas) ir Sofia Sawaniewska-Mochova (Lenkijos mokslų akademijos Slavistikos institutas) priminė kunigo sudarytus tris žodynus. Įdomu, jog ir leksikografijos srityje A. Juška dirbo novatoriškai, pavyzdžius žodynams rinkdamas ne iš senųjų raštų, kaip jo pirmtakai, bet iš šnekamosios kalbos. Pasak V. Sakalauskienės, ši aplinkybė buvo ypač reikšminga bendrinei kalbai kurti ir ugdyti. Pranešime, iš esmės skirtame tarptautinio, tai yra lietuvių ir lenkų kalbininkų vykdomo projekto tikslams, uždaviniams ir jau pasiektiems rezultatams pristatyti, mokslininkės nusakė jų tiriamo, trisdešimt tūkstančių žodžių apimančio, lietuvių–lenkų kalbų žodyno, kaip kultūrinio teksto, įrašyto į laiko ir vietos socialinį diskursą, vertę. Tyrėjos kelia prielaidą, kad žodynas, kaip dvikalbis tekstas, turėjo įtakos XIX a. antrosios pusės lietuvių tautinės savimonės augimui, taip pat lietuvių kalbos socialinio prestižo kėlimui ir jos vartojimo sričių plėtimui, teikė medžiagos lietuvių ir lenkų mentaliteto skirtumų tyrimams.

Dar viena svarbi A. Juškos palikimo dalis – etnografinė medžiaga, tiksliau, jo užrašytos Veliuonos krašto žmonių vestuvių apeigos ir papročiai, kurių aprašas atskiru leidiniu *Svotbinė rėda veliunyčių lietuvių*

buvo publikuotas 1880 m. Kazanėje. Šis patikimas ir detalus tradicinės kultūros šaltinis tapo pretekstu dviem pranešėjams – Rimantui Balsiui ir Elvyrai Usačiovaitei

(Lietuvos kultūros tyrimų institutas) – pasigilinti į kai kurias lietuvių mitologijos ir tradicinių papročių klausimus – senuosius aukojimo ritualus.

Jurgita Ūsaitytė